

նակութեան արժանի գիպուածին՝ զոր նոյն տանց հայկական թարգմանութիւնն կ'ընծայէ մեզ, ինչպէս քիչ յետոյ պիտի տեսնենք: Վասն զի կը ցուցնէ մեզ, թէ որոյ ձեռքով եղած է այդ երկրորդ տասն վերջին տանց բացակայութիւնը, և հասաստիք մ'է, թէ անոնց կանոնականութեան և վաւերականութեան գէժ ի Հայս յարուցուած երկրայութիւնը հասմամատարար նորագոյն ժամանակաց պէտք է վերաբերին:...

« Ինչ կերպով ալ ուզենանք նկատել, Եղեւկայ Կողբացոյ վկայութիւնն, առաջին կարգի վկայութիւն մ'է՝ ի պատմական ուսումնասիրութեան հակառակութեանն զոր կը բաժնէ մարկոսեան սուտարանին վերջաւորութիւնն: »

« Թէ երբ գլխաւորաց միջէն վերցուեցաւ այն, և մինչև իսպակրաց ժամանակ անժանօթ մը նոց Հայոց, կը բացատրուի ի պատմութենէ իրենց թարգմանութեան, Հինգերորդէն մինչև տասներորդ դար ապրող հայ մատենագրաց մէջ ամենաքիչ են որ երկրորդ աւետարանին վերջին տուններու յիշատակութիւնն ընեն. և հին մեկնիչ մը, Բարսեղ Զոն, որոյ երբ ապրելը ստույգ չէ, իր մեկնութիւնը կ'աւարտէ

զի երկնէիմ խաչերով. Թէպէտ իր գրուածքը ամբողջ է վերնակոյ մատենագրանին գրուած չափաց մէջ, և յապաւմախ նշան չունի (1): »

Միջին դարու վերջերն՝ աւետարանին մեկնիչը կը սկսին մասն սեպել Մարկոսի այն տունները, և կամաց կամաց հայկական եկեղեցոյ կարծիք այս կէտին վերայ կերպարանափոխութիւն կրելով՝ վաւերական կը սկսին համարիլ այն մասը, որ մերժուեր էր յառաջագոյն՝ եւտերեան տնուան մեծ ազդեցութեամբ, և ինչուան հասարակաց ազօթից և ժամակարգութեան մէջ մօտ կը գտնէ, համբարձման սոնախմբութեան օրը՝ յետ աղբաստանի ընթերցմամբ յատենի: »

Հեղինակը նոյն հատորին 325-340 էջերը կը նուիրէ երկար և հետաքննական ուսումնասիրութեան մը՝ հայ թարգմանութեան մէջ գտնուած կրկին և իրարմէ տարբեր թարգմանութեանց երկուստեան տանցով, յորոց մին յոստուածաշունչ գիրս հրատարակուածն է, և միւսն ի Բագմամիպի, 1883 ամին յէջ 212:

1. Մաշկեւորիին հետ կը շփուէ, զի այս յետինս է մեկնիչն ի սկիզբն Թ' Գարու: »

Հ. ԲՈՒՍԱԲԱՌՈՒԹԻՒՆ

3060. Փիլոնց.

Տրապիզոնեցիք այս անուամբ և յատուկ մակդիրներով այլ՝ կոչեն քանի մի տեսակ խոտեղէն Պտերներ, որ շարք մ'են տերեւոց, որոց իւրաքանչիւրն բաժնուած ի մանրաձեւ երկայն սրածայր մասեր, իւրաքանչիւր մասն այլ դարձեալ ի փոքրիկ տերեւներ բաժնուած գէժ առ դէժ, և ոմանց նա եւ այս տերեւիկքն այլ ամենամանր բաժնամունջ կամ մոսեր ունին, և ամենքն այլ սուր ծայրով մի վերջանան. մէջ տեղի շիղն կամ կոթն այլ՝ որոյ եղբրքին շարուած են, նոյնպէս սուր ծայր մ'ունի. շատ գեղեցիկ մանրաշար տեսք մի կ'ընծայեն — Սոսկ Փիլոնց կոչուածը՝ բուսագէտք ճանչան Լ. Aspidium aculeatum, Փ. Aspidie & cils roides, այսպէս կոչուած՝ ամիլնալդին կրտսձեւ վահանի նմանութենէն, որ Բ. Զօրիս կ'ըսուի, ինչպէս և Հ. այլ իլսպար: Այս տեսակս գտնուի ի Պոնտոս և Կովկասու երկու կողմն այլ — իլլիփիլոնցն (Թ. 337) աւելի լայն է տեսքով կամ երկայն մատնեով, որոյ տերեւիկքն այլ քիչ մ'աւելի մեծկակ, բուսագէտն տեսնելով մեզի խաբած թերթը՝ ճանչցաւ Լ. Polystichum կոչուածը, որ Բ. Բագ.

մաշար ըսել է կամ Բազմաստեղն, նոյնն կոչուի և Արու Պտեր, Filix mas. որոյ հակառակ Եղափիլոսոֆն (թ. 629) կոչուի Էֆ Պտեր, Filix foemina, այլ և Asplenium, որ և Հ. Խառատ կոչուի. այսոր տերեւիկքն ստորաբաժանեալ նմարին յամենամանր մասնիկս:

3061. Փիճի.

Շատ հեղ Ար. բառով Սնովարս կամ Սոնոսրի կոչուած առ նախնիս մեր, քչոյս « Սանովարս որ է Փիճին, գրէ Ամիրտ. լաւն այն է որ սպիտակ » և թաժա լինի. գիրքընող է. և իր հոտն օգտէ բաւհային (գողղղալ) և իս. » Թըրխային (Նրգողութեան). և թէ զկեղեւն եփեն և թէ զլուրն խաղալ առնեն, » զպալղամն քակէ, և օգտէ սկզային. և իր մուխն օգտէ այնոր՝ որ արտեալ » նունքն թափի: — Եւ ցեղ մի այլ կայ՝ որ այլ մանր կու լինի, և այլ տաք է. » և առ ի յիրմէն և ծածէ և մեղրով շաղկէ, յամէն օր ուտեն երեք գրամ, օգտէ » ֆալեին », եւ այլն: — Դարձեալ գրէ. « Սանովարս, ինքն վարխն (Մարխ) » է. աղէկն գէրն է. ասէ Սահակ բժիշկն՝ Թէ ինքն ի Շէհէն է », (թ. 2299).

Առակախօսն մեր՝ մեծ և բազմանիւղ ծառոց կարգին չի գնեք զՓիճի և զՀա. ճարի. վառն գի, կ'ըտէ, « Ոչ են բազմաստեղ, և ոչ հողմոց ընդգիմանալ կարեն, » ի խոր արմատս ոչ ունենով ու Վաստկ. գրոց հեղինակն կամ Թարգման՝ զա. նազանէ (ՀԱ) զՓիճի և զՍոնոսրի. երբ խրատէ զՈրթատունկն հանել և ի Փիճի » կամ ի Սոնոսրի կամ ի Բարաթի ու եւ այլն: Դանիելի Սաղմոսաց մեկնու. թեան մէջ ի Ձեռագիրս, ուր Մայր փայտ գրուած է, ի լուսանց գրոցն փիճի է գրուած, — Թէ և անպատու ըլլալով՝ անարգ ծառոց կարգին գնէ զայն՝ Ոսկիրեւ. բանն, և խրատէ բարոյապէս չի տնկել Փիճի և Յրդի, այլ պտղաբեր ծառեր. սակայն մշակութեան մէջ այլ եւ այլ օգուտներ ունի, ինչպէս նշանակէ վերոյիշեալ Վաստկ. գիրքն, (ՀԱ. ՃԻ. ԶԻ. ԵԻԲ). իրեն յարմար գետիկն՝ չորայինն է կ'ըտէ (Դ), ինչ. պէս և Տօտախին: — Հինուածոց այլ ի բան զալուն՝ վկայեն մեր պատմիչք (Սա. Օրպել. Է.) զի երբ Հէլադու զան Թաթարաց՝ ի Դառան դաշտի մեծ ար. քունիք մի լինել կու տար, խաւրեց Սմբատ Օրպելեան իրաւնը ի Բասեն. որ Սնովարս փայտ կտրել և բերել տայ: — Լ. Pious sativa. Թերեւս այն տեսակն է՝ Կարլ. Գոֆա բուսագէտ բժիշկին P. Armena, Հայկական Փիճի կոչածն. բայց պէտք է գիտնալ, որ Pinus անունն՝ այլ եւ այլ տեսակ և ազգ ծառոց կու տրուի. որք մէկմէկ ուրիշ բառով կամ մակդրով կ'որոշուին իրարմէ: — Բաց ի հասա. բակ Փիճիէ՝ յիշուի առ մեզ և

3062. Գետնի Փիճի որ և Գետնի Սոնովարս.

Որպիսութիւնը տես Ճանկխառ և Կենարար անուամբք: Յիշուի և Փիճոյ խեժ. որով սովորաբար կ'իմացուի ծամելու Ձութն կամ Տիկնակիւն. Բժշկարան մի գրէ. « Փիճոյ խեժ, Բաթիանայ, Ռաթինան (Ռետին), ինքն երկու ազգ է, մէկն » ջրի է և մէկն չոր է »:

3076. Փշատ. Փշատի. Փշատենի.

Վայրի պտղատու ծառ մի, Լ. Elaeagnus. Փ. Chalef. Թ. Իկտե. Ար. Դո. պէիրա, عيلاج, ըստ Ամիրտ. « Դուպայրա. Հ. Փշատ ասեն և Պ. Սանատ » ասէ, և Թ. Իկտա ասէ. և լաւն այն է որ յիստակ լինի և մելի լինի... կապող » է և չի թողոր որ պոխար ի գլուխն ելանէ... Խպն. ասէ, թէ զծաղիկն ժողովեն » և յիւրմէն ճիւղ մի կտրեն՝ որ ի ծայրն մէկ տերեւ ունենայ, և զայն ծաղիկն

» ի հոն շարեն և հլուայ (օղ, պտակ) այնեն, և զգլուխն բանան և ի գլուխն ան,
» ցընեն, զմարդն ուրախ առնէ և զհոգան տանի »: — Կովկասի ամեն կողմե-
րում այլ գտուի, որով և ի Հայս՝ այս փոս ծառա, որ նշանաւոր է իր Զիթենոյ
ձեւով պտղովը, որոյ միջուկն փոշիանման է և շաքարի պէս քաղցր:

3077. Փշաքեղ. Փշրաքեղ. Փշագեղ.

Լ. Behmen. Ար. ٠٣٥٠ « Բահման, որ Լ. Փշաքեղ կ'առնէ և ինքն ի Սուսան,
» ներուն ցեղերուն է, կտոր կտոր տակեր է, կարմիր և սպիտակ այլ կու լինի. լաւն
» այն է որ կարմիր լինի և պինտ և ծալծու. գիրացընող է և զսիրտն օւժովցընող
» է և ուրախցընող է. և ինքս ի գիրութեան զեղերն կու մտէ, և իր տալուն շաքն
» մէկ զրամ է. և զիւր շարութիւնն տանի Անիսոնն »: Այս տեսակս Բահման
կարմիր կ'ըսուի. կայ և Սպիտակն. Ար. կոչուած ٠٣٥١ ٠٣٥٢, « Երարպալանա-
» որ Թ. Սաղ օր ասէ (որպէս և Փ. Herbe saïne). ինքն խոտ-մն է՝ որ տե-
» բեւին յերկայնութիւնն թիգ-մն է, և տերեւին միջէն որձայ կու ելնէ, մէջն
» փուռ և բոլոր կու լինի, և ի կիսէն ի վեր մանտր տերեւ ունի, և շատ ա-
» մաննի ունի որպէս տագու ոտք, և ի վրան ծիրանի ծաղիկ ունի, սպիտակ կու
» քշտէ, և ամենուն մէջն ի յի և կպշուկ լինի, և քաղցրեկ կու լինի... և ինքն
» ի փոս տեղեր և ի խանտակն (ակօս) շատ կու բուսնի: Եւ ոմանք ասեն թէ
» այս տակս Սպիտակ Բահման է »: Փ. Behen blanco, որ և Carnillet, Լ. Cu-
cubalus Behen. Ռ. Увѣчная марва. Կարմիրն ըստ ոմանց է Լ. Statice Li-
monium, ըստ այլոց Pysalis fleurosa. — Պէյթար կ'ըսէ որ երկուքն այլ կու
բերուին յերկրէ Հայոց և ի Խորասանէ: — Բժշկը. մի Բահման համարի և
զՓշաքեղ և զՎառփուկ:

3080. Փոթորնի.

Ղալիեն. բառք դրեն, « Եփիթիմոն, ծաղիկ վայրենի փորորոն »: Պէյթար՝ Թ.
բառովն գրէ. ٠٣٥٣, յորմէ և Ամիրտ. « Աթրիմոն, որ է Թ. Եփիթիմոն. ինքն
» յայտնի խոտ-մն է՝ որ ի չոր տեղեր կու բուսնի, և լաւն այն է որ կարմիր
» լինի և հուռդ ունենայ, և ի վերայ Ծաթրուն բուսնի. և այն որ յԵրուսաղէմ
» և ի Վրիտ լինի՝ լաւ է, և հոտն սուր և բարակ լինի... և լուծումն կ'առնէ...
» օգտէ և խպիկ ցաւուն և պիտակին և մանին, և սպին որ յերեսն լինի, և
» զանձն յիտալկէ և սրբէ, և զանդոհին և զխաֆաղանն և զսալտան տանի...
» և զամենայն ազգ հիւնին հանէ... Առէ Պտ. թէ ինքն ծաղիկ է և հուռդ
» որձայն է », եւ այլն: — Թ. Επιφύμιον անունն, Ծոթորնի-վրայ ըսէ է. ինչպէս
Ամիրտ. այլ ըսաւ « ի վերայ Ծաթրուն բուսնի ». այսինքն կու պլլըի կամ
փաթթուի, անոր համար կ'ըսուի և Բաթկենի (որ պէտք էր ք տառիւ գրուիլ,
ինչպէս Փոթորնի այլ Փոթունի) և Գայլ խոտ, տես թ. 377. 409. Լ. Cuscuta
Epithymum. — Տեղաբնիկ յիշած են ի Փ. Արիւ և ի Կովկաս, գուշակուի և ի
Հայս. հոս հանչուած է Եւրոպական կոչուած տեսակն, C. Europea. ուրիշ տե-
սակներ եւս Կովկասու երկու կողմերում:

3085. — Կամնիկուղի.

Լ. Mulgedium, Փ. Mulgédie. որ կթուն ըսել է, և նշանակէ բուսոյն կաթոտ
հիւթ մ'ունենալն. Լ. անունն այլ զայն կու յայտնէ. խոտեղէն է երկայն կոթով
եռանկիւնաձեւ տերեւներով, նոյնպէս երկայն կոթով փնջաձեւ ողկուղաձեւ մանր
սպիտակ և քիչ մի կապոյտի քշտող պարզ ծաղկներով: Թէպէտ տեսելով նմա-

նութիւն չունի՝ բայց ուրիշ մասամբ Հազարի ցեղէն է. այլեւայլ տեսակներ այլ ունի, որոց յատկապէս կարծնփուղրին է, *Casaliæfolium*, ծանօթ ի Պոնտոս, յիմէրէթ, Վրաստան. — *M. Macrophyllum* (երկայնատերեւն) ի Ռ-Հ. ի Վիրա, կովկաս. — *M. Album* ի Մանա, Թէքուզ և. Ճիմիլ և. — *M. Burgœi* ի Տրապիզոն. — *M. Salicifolium* յՍլոբի.

3115-16. Փրփրեմ. Փերփեր. Փրփրեղան.

Որ և Սննդանի, Կոնկորակ. ծանօթ խաւարառ ուտելի. *L. Portulaca*. Փ. *Pourpier*, Ռ. *Пормышок* որ նմանութիւն ունի Հ. անուան. Ար. « Պախլաք » բլ-համեղա (*قلندر*) որ է Փրփրեմն, Փրփրեմին հունդն. լաւն այն է որ « նոր և գալար լինի, և տերեւն լայն լինի... ամենայն ցաւառ օգտէ որ ի սափայտ » լինի, և որ մաղձ ժողովէ ի յաղիքն, և երկկամեացաւի և ամենայն ցաւոց որ ի տաքութենէ լինի... Ատէ գրոցս յինոդն, թէ Պ. Պարսիանտարոս կ'ասէ, և ի Երրազ ֆասարս կ'ասեն. և ցեղ-մն այլ անուն՝ որ Սոյրիս-մետրոսիկ ասեն ու — Բժշկարան մի գրէ, « Պախլաք բլ-խամանիս. յՍմասիա այս խոտիս Փրփրեմ » անաչի կ'ասեն », այսինքն վայրենի. Գուցէ այս այլ մեր Ամիրտ. խօսքն է. որ դարձեալ գրէ. « Ինքն խոտ է, ի գետինն կու ճապղի, Փրփրեմ ասեն, և սեւ » հուստ ունի. օղէկն վայրիկն է ու — Յ. *Ανδροχνη* անունը՝ հին Բաագիրք մի գրէ. « Սնդրքնէ. Փերփրեմ կամ Կոնկորակ կամ Սննդանի » ուրիշ մ'այլ. « Փրփրեմ, որ է Թուխանքան որ է Գօքն, որ է Պախլաք ուլ-համեղան » — Միս. Հերացի՝ մահտարածամէ պատճառած ջերմի դեղ գրէ և և զՓրփրեմի հընտի ու կամքն »:

3153. Քարախունկ.

Այս տեսակ ինչի զուգանիշ գրէ Բաագիրք մի՝ Մոլիսգրակ (*Մուղ-ագրակ*). հին Բժշկր. այլ կ'ըսէ. « Քարախընդին գործ, որ եր մարդոյ սուր դեղ տան » և պատրաստին ի փորանցութենէ, թէ զաղիքն քերթէ՝ զինքն ի հետ տան որ ու անվլաս պահէ. օգտէ և սրնգան » — Ուրիշ Բժշկր. Թեղօշ ծառի խիժն է, կ'ըսէ: Գալիենոսի բառից մէջ Բոքելիոն բառի զուգած է, որ է Յ. *Bdellion*, *L. Bdellium*: Խորեն. Աշխհ. Արցախոյ Կողթ գաւառի բերք գրէ զՔարախունկ. Հիններն այս Բոքելիոն կոչուած խէժը՝ Բալասանի ծառերէն հանէին, որոց աւ մենէն ընտիրն էր յԱփրիկէ. Քարախունկ կ'ըսուէր, ըստ ոմանց, քարի պէս կարծրանալուն համար:

3158. Քարաւէ. Քարուէ. Քարաւիա.

Ըստ Ար. Կոչուի և Կրտսման. *Cardus*, Կրտիմն, Ղրտիմն, Խորտման. ըստ ոմանց է Ճապոտան, *L. Carum*. ըստ այլոց՝ *Cardamina*, Ջրկոտեմի տեսակ. Հին Բժշկր. յիշէ ընտթիւնը, « Տաք և չոր է. հանէ ի փորոյ զտափակ հիւնի. » զփորն կապէ քիչ քան զՉաման » Յիշէ նա և զվայրի Քարաւէ՝ Կրտմանա կոչելով. Ամիրտ. և ուրիշներն այլ յատկապէս վայրի Քարաւէ անուանին զԿըրտ մանա. Ար. Քարաւիա Ճապալի (*Հեռնային*) և Քարաւիա պարրի (*վայրի*). « լաւն » այն է (ըստ Պատէհինի) որ դեղին լինի. և գիւր չարութիւնն տանի Սննդանի » — Հասարակ Քարաւէն թէ և ամեն կողմ գտուի, բայց առանձին տեսակներ այլ ունի, որոցմէ *Cardamine Hirsuta* կոչուածն յիշուած է ի Բաբերդ. — *C. Peetinata* ի կողմանս Բասենոյ. — *C. Huetii* ի Դալքէօփրիս. — *C. Acria* ի Պին, կէօլ, — *C. Uliginosa* ի Կարին. — *C. Impatiens* ի Հր. Կովկաս: